

В. Левикін (Київ)

РІВЕНЬ СМЕРТНОСТІ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ

Проблема смертності німецьких військовополонених у радянських таборах під час Великої вітчизняної війни та по її закінченні є комплексним та складним питанням. На думку західних дослідників в радянській полон потрапило 3,15 мільйона військових, з яких приблизно 1,1–1,3 мільйона загинуло в таборах та спецшпиталях¹. Радянські відомості про кількість полонених, померлих та загиблих у полоні дещо різняться від західних. Згідно з даними Міжнародної наукової конференції, «Проблеми військового полону: історія та сучасність», яка проходила у Вологді 1997 р. з 2389560 німецьких військовополонених 356678 померли у полоні, 2032873 повернулося на батьківщину². За даними довідки Т. Філіпова «Про чисельність репатрійованих, померлих і тих, хто перебуває в полоні в СРСР німців станом на 1 січня 1949 року» всього в полон потрапило 2087780 німців, репатрійовано 1315458 осіб, померло 315341, до інших видів «вибуття» віднесено 35760 осіб, на облік стояло 421221 німецьких військовополонених³. На 1 січня 1949 року налічувалась така кількість німців, та загалом полонених східних і західних армій, серед яких були представники близько 70 національностей.

Таблиця 1⁴

Всього в полоні	2079717	3899397
Всього вибуло	1649047	3356821
Репатрійовано	1315510	2644963
На формування національних частин	14	56665
Передано в табори ГУТАБ	1906	21435
Звільнено громадян СРСР за місцем проживання	348	11232
Передано на облік інтернованих	5093	31903
Звільнено в Будапешті при облавах	—	10352
Засуджено військовими трибуналами	790	998
Вибуло в тюрми	7491	9118
Втекло	301	328
Інші вибуття	82	77
Померло	317512	569115
Є на 1 січня 1949 року	430670	542576

Навіть за документальними даними неможливо встановити точну кількість військовополонених. Як видно із наведених документів, розбіжності в кількості полонених німців на ту ж саму дату становлять по загальній кількості 8063 осіб, а за померлими в полоні — 2171 особа. Тому підрахунки за документами або за опосередкованими даними можна вважати досить приблизними. Це підтверджується і службовою запискою до заступника міністра МВС

СРСР А. Серова про «списання» з обліку 100025 військовополонених, що будімо були пораховані двічі. Розбіжність після перевірки становила 100025 осіб, та ще відомості про 5432 особи не були розшифровані. На цьому документі Серов написав від руки: «Треба було це зробити раніше, а не тоді коли треба звітувати. Адже пайки отримували на усіх. І. Серов. 30.XI.48»⁵.

При порівнянні з кількістю загиблих радянських військовополонених (за німецькими відомостями з 5,75 мільйонів загинуло в полоні 3,3 мільйона), видно що відсоток загиблих є набагато менший⁶.

Дискусійними є дослідження канадського вченого Джеймса Бака, якого іноді звинувачують у «ревізіонізмі». За його підрахунками в фільтраційних таборах для німецьких полонених в американській зоні окупації загинуло близько 100000 бранців⁷. Також за деякими даними у Франції загинуло близько 70000 німецьких полонених⁸.

Певні намагання вирішити питання обліку військовополонених, як живих так і померлих, були ще в 1931 році⁹. Але підписане «Положення про військовополонених» з деякими змінами, було впроваджене лише 1 червня 1941 року¹⁰. І тільки зі зламом війни, після Сталінградської битви, починають надходити військовополонені у великій кількості. Ці події викликали те, що 13 серпня 1943 р. НКВС СРСР видало директиву про порядок обліку померлих військовополонених. Додатком до директиви була інструкція, яка передбачала введення персонального обліку померлих за відомостями, етапними списками, актами про смерть та поховання, особисті документи полонених, історії хвороби, інші списки померлих, написи на особистих речах полонених та інші відомості, які могли надати хоча б прізвище померлого¹¹.

Смертність під час війни в радянському полоні порівняно з повоєнним часом була високою. На 25 лютого 1945 р. у радянському полоні утримувалося 884575 осіб, з яких на 20 лютого в таборах померло 38917 осіб¹². Загалом за 1945 рік кількість померлих німецьких військовополонених становила 126834 особи, що приблизно становило 1,42% від загальної кількості полонених¹³.

Причини високої смертності полонених під час війни можна пояснити поганою підготовкою таборів для утримання військовополонених, складні кліматичні умови, важкий фізичний стан полонених, які потрапляли до таборів, нестача харчування¹⁴. Не треба також забувати і те, що війна ще йшла на території Радянського Союзу і проблеми з забезпеченням таборів їжею та необхідними речами обумовлювалися складним економічним станом країни та військовим хаосом. За довідками, що надавалися з 1946 року, М. Зетіловим (від 1946 до 1951 рік зам. начальника 1-го Управління і начальник САНВ ГУПВІ* НКВС СРСР) головною причиною смертності були дистрофія, запалення легенів, різні види тифу, дизентерія та інші захворювання.

Найбільш поширена причина смертності полонених, дистрофія, була викликана нестачею необхідних продуктів харчування. Голод не був цілеспрямованою політикою радянської влади на знищення полонених. Як стверджували німецькі науковці, що вивчали це питання: «Радянський Союз, слід визнати, передбачав для німецьких полонених майже такі самі норми забезпечення, як і для власного народу... головною причиною був катастрофічний стан з продовольством Радянському Союзу після війни.

До того ж, 1946 р. внаслідок надзвичайної посухи, найсильнішої за останні 50 років, що охопила важливіші зернові райони, особливо Україну, Білоруську і Молдавську республіки, був неврожайним. Врожай зернових був нижче, ніж в 1945 році...

* САНВ ГУПВІ — Санітарне відділення Головного управління у справах військовополонених та інтернованих.

Період голоду серед німецьких військовополонених продовжувався до 1949 року...»¹⁵.

Також військовополонені помирили внаслідок нещасних випадків на виробництві¹⁶. Наприклад, у 3 квартал 1946 р. від нещасних випадків на виробництві загинуло 212 осіб, в 4 кварталі — 256 полонених, загалом за 9 місяців 1946 р. на виробництві загинуло 787 осіб¹⁷. Найбільш небезпечною областю з рівня смертності на виробництві були Ворошиловградська та Сталінська області. У Ворошиловградській на 4 квартал 1946 р. було 8823 нещасних випадки з яких 56 — летальних, у Сталінській — 3352 нещасних випадки, з них 14 — летальних. За січень 1947 р. в саме цих областях загинуло на виробництві відповідно 23 і 17 полонених. Також бранці гинули при конвоюванні вулицями (транспортні пригод)¹⁸. Нестача вітамінів змушувала полонених вживати в їжу дикоростучі рослини і дехто гинув від отруєння неїстівними рослинами¹⁹. На смертність впливали й інші чинники, але можна припустити, що ці цифри не впливали суттєво на загальну кількість померлих в полоні бранців.

Велика смертність спостерігалася при транспортуванні хворих. Наприклад, у травні 1947 р. на батьківщину відправили ешелон з військовополоненими та інтернованими, серед них знаходилися хворі, яких не можна було транспортувати, внаслідок чого в ешелоні спостерігалася висока смертність. За наслідками події МВС провело розслідування і винні у репатріації хворих, понесли покарання²⁰.

Смертність німецьких військовополонених в радянському полоні на початок 1947 р. також пов'язана головним чином з дистрофією, запаленням легенів, різними видами тифу, дизентерією та іншими захворюваннями²¹. Загалом у 1946 р. померло 28851 осіб, що склало приблизно 0,175% від загальної кількості військовополонених²². Від січня до квітня 1948 р., в таборах померло 437 особи²³.

Радянське керівництво намагалося знизити рівень смертності серед полонених. Регулярно, починаючи з 1945 р., видавалися розпорядження НКВС про застосування невідкладних заходів по запобіганню смертності серед військовополонених²⁴. Навіть були розроблені типові бланки, які регулярно розсилалися в табори, де склалася найбільш загрозлива ситуація з рівнем смертності бранців. Для покращення фізичного стану полонених регулярно проводилися різноманітні заходи, щеплення від тифу, збільшення кількості ліжок у шпиталях, були створені оздоровчі команди та окремі табори. Орієнтовно, виходячи з вищенаведених цифр та відомостей, середній рівень смертності німецьких військовополонених в радянському полоні за роки війни та в повоєнний час становив близько 15–18%.

Точної статистики полону немає, і тому цифри, які наводяться дослідниками, досить різні. Суттєва різниця існує за радянським і німецьким відомостям, як про німецьких полонених у СРСР, так і про радянських бранців у Німеччині. Наприклад, професор Інституту загальної історії РАН, редактор відділу німецької історії журналу «Нова й новітня історія», а також Вільного університету імені Сахарова, ФРН Борис Хавкін писав: «За російськими офіційними відомостями, пропало без вісті і потрапило в полон від 4-х до 4-х з половиною мільйонів бійців і командирів Червоної Армії. З них померли в полоні близько 1,2 мільйона осіб. За німецькими джерелами: Німеччина і її сателіти полонили 5 мільйонів 750 тисяч військовослужбовців Червоної Армії, з яких лише в 41-му році 2 з половиною мільйона радянських бійців потрапило в полон. Ось з цих 5 мільйонів 750 тисяч в полоні загинуло 3 мільйони 300 тисяч осіб... За німецькими джерелами: в радянському полоні було приблизно 3 мільйони 150 тисяч німецьких військовослужбовців, з яких в полоні загинуло приблизно 1 мільйон 100 тисяч осіб і близько 2-х мільйонів

повернулися додому після війни. За відомостями ГУПВІ — Головного управління у справах військовополонених та інтернованих — від 12 жовтня 1959 року, радянські війська в 1941–1945 рр. взяли в полон приблизно 2 мільйона 389 тисяч німецьких солдат і офіцерів, з них повернулись після війни на Батьківщину близько 2-х мільйонів осіб»²⁵.

Наведені факти показують, наскільки є складною і неоднозначною тема смертності німецьких бранців у радянських таборах, і наскільки важливо мати повну розсекречену архівну інформацію, про цей аспект військового полону.

¹ *Конасов В. Б.* К вопросу о численности немецких военнопленных в СССР // Вопросы истории. — 1994. — № 11. — С. 187–189.

² *Чайковский А. С.* Плен: За чужие и свои грехи (военнопленные и интернированные в Украине 1939–1953 гг.). — К., 2002. — С. 199.

³ Военнопленные в СССР. 1939–1956. Док. и матер. / Под. ред. проф. М. М. Загорулько. — М., 2000. — С. 330–331.

⁴ Там же. — С. 332–333.

⁵ Російський державний військовий архів. — Ф. 1п, оп. 01е, спр. 46, арк. 155.

⁶ *Чайковский А. С.* Указ. соч. — К., 2002. — С. 175.

⁷ <http://www.jamesbacque.com/>

⁸ <http://www.inopressa.ru/nopressa> Французские концлагеря: завеса тайны приподнимается.htm

⁹ Военнопленные в СССР. 1939–1956. Док. и матер. — С. 60.

¹⁰ Там же. — С. 65.

¹¹ Там же. — С. 447.

¹² Там же. — С. 469.

¹³ Там же. — С. 504.

¹⁴ Там же. — С. 455.

¹⁵ *Карель П., Бёддекер Г.* Немецкие военнопленные Второй мировой войны 1939–1945 гг. — М., 2004. — С. 353–354.

¹⁶ Русский архив: Великая Отечественная. Немецкие военнопленные в СССР. Т. 24 (13). — М., 1996. — С. 316, 317.

¹⁷ Там же. — С. 389.

¹⁸ Там же. — С. 289, 290.

¹⁹ Там же. — С. 318.

²⁰ Там же. — С. 409.

²¹ Военнопленные в СССР. 1939–1956. Док. и матер. — С. 501.

²² Там же. — С. 501.

²³ Там же. — С. 519.

²⁴ Там же. — С. 469, 480, 486, 489, 492, 505, 506, 507.

²⁵ <http://www.echo.msk.ru/guests/6833/>